

Új szerepben a magyar mezőgazdaság - adottságok, kényszerek és esélyek

Varga Gyula

Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Regionális- és Vidékpolitika Tanszék, 7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt két évtized alatt a magyar agrárszektorban a népgazdaságban és a társadalomban betöltött szerepe erősen lecsökkent, korábbi meghatározó ereje megszűnt. A nemzetközi tendenciáktól eltérően ez a folyamat drámai gyorsasággal és a mezőgazdasági teljesítmények abszolút értékének apadásával ment végbe. A folyamat súlyos szociális válságba sodorta a vidéki népesség jelentős hányadát. A tanulmány elsősorban azzal foglalkozik, hogy miként és milyen külső és belső okokra vezethető vissza a magyar mezőgazdaság romló teljesítménye. Vizsgálja az EU-hoz való csatlakozással megnyíló új esélyeket, amelyek reményt nyújthatnak a versenyképesség visszaszerzésére. Ehhez azonban alaposan meg kell változnia a mai üzemi szerkezetnek, és mihamarabb pótolni kell a műszaki és biológiai fejlesztési lemaradásunkat. Ezért elkerülhetetlen a termelők közötti együttműködés és az integráció felgyorsítása, a földtulajdon körüli tévhitek és piackorlátozások megszüntetése, a földbérlet rendjének jobb szabályozása, valamint a külső tőke bevonása a forráshiánnyal küzdő mezőgazdasági vállalkozásokba. (Kulcsszavak: agrárpolitika, Európai Unió, gazdasági növekedés, üzemi rendszer, versenyképesség)

Hungarian agriculture in a new role – Facilities, pressures and opportunities

Gyula Varga

Kaposvár University, Faculty of Economic Science, Department of Regional and Rural Policy, H-7400 Kaposvár, Guba S. u. 40.

ABSTRACT

In the last two decades, the role of the Hungarian agriculture in the national economy and in the society strongly dropped off, its former dominant force broke off. Apart from the international tendencies, this process happened dramatically fast, and with the decrease of the absolute value of the agricultural achievement. The process plunged a considerable fraction of the rural population into serious social crisis. First of all, the study is concerned how and what kind of external and internal reasons attributed to the decreasing achievement of the Hungarian agriculture. It analyses the new opportunities after the EU-accession, which are holding out hope to recover competitiveness. To be able to reach this, the present farm structure must be changed and for our lag in biological and technical development must be made up. That's why, the following things are unavoidable: the cooperation between the farmers and the acceleration of the integration, the elimination of the market restrictions and misbeliefs about the land property, the better regulation of the rules of farming lease and invitation of external capital into the agricultural ventures fighting with lack of resources.

(Keywords: Agricultural policy, Competitiveness, Economic growth, European Union, Plant system)

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedek alatt a magyar agrárgazdaságnak a népgazdaságban és a társadalomban betöltött szerepe többször is alaposan megváltozott, és napjainkra megszűnt korábbi, meghatározó ereje is. A még nem is oly régi, 50%-os agrárfoglalkoztatási ráta a tizedére apadt, a külkereskedelemben betöltött agrárszerep radikálisan lecsökkent, s a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás aránya a korábbiaknak töredékére zsugorodott össze. Mindezt akár törvényszerű jelenségként is értékelhetnénk, hiszen csak általános gazdasági és társadalmi megkésettységünk miatt lehetett oly gyors a növekedése és kiemelkedően fontos a szerepe 1960 és 2000 között a magyar mezőgazdaságnak. De ez a szerepváltás messze meghaladta a normális ütemet, és katasztrofális kihatású volt nem csak a szűkebb értelemben vett agrárvilágra, hanem az egész vidék életére.

Pedig a rendszerváltáskor – a térségünkben erre kiemelkedően legjobban fölkészült – magyar mezőgazdaság, bizakodva nézett a jövőbe. Ez az optimizmus azonban egyáltalán nem igazolódott be! Sem gazdasági, sem társadalompolitikai szempontból.

Az elmúlt két évtized alatt egyetlen gazdasági ágazat sem szenvedett annyit az áldatlan politikai vitáktól és ideológiai indíttatású döntésektől, mint a mezőgazdaság. A helyzet pedig – várakozásainkkal ellentétben – az uniós csatlakozás után sem lett jobb. Ráadásul ez az átpolitikáltság a valós ismeretek igencsak nagyfokú hiányával, s a megalapozatlan hiedelmek ijesztő mértékű terjedésével párosul. Az általunk elkövetett hibákért egyre gyakrabban az EU-csatlakozást hibáztatják, s a növekvő támogatások ellenére mind hangosabbak a mindenért (a jó termésért és a természeti csapásért egyaránt, mind gátlástalanabban) pénzt követelő hangok.

A realitásoktól való nagyfokú távolodást jól jelzi, hogy a véleményfelmérések szerint a hazai lakosság még mindig úgy tudja, hogy a foglalkoztatottak 30-40%-ának továbbra is a mezőgazdaság ad munkát és megélhetést, s a magyar külkereskedelem tartóoszlopa változatlanul az agrárgazdaság. De a végzős egyetemi hallgatók nagy hányada is úgy tudja, hogy az EU-val kötött csatlakozási szerződés szinte minden mezőgazdasági ágazatban termelés-csökkenést írt elő, és a magyar gabonaterelést ítélik a csatlakozás fő vesztesének!

A felelőtlenül gerjesztett EU-ellenesség, s hogy „az EU-n kívül is van élet”, sajnos termékeny talajra hullott, főként az ifjúság körében. És ennek nem maga a tudás- és ismerethiány a legnegatívabb hozadéka. Sokkal több kár származik abból a felfogásbeli és életfilozófiai torzultságból, amelynek nyomán erősödik a gazdasági nacionalizmus, a szakmai haladás nemzetközi áramlatainak „csipőből” történő elutasítása, a tényleges eredmények tagadása, valós hibáink eltussolása, a tunyaság és a közöny terjedése, mondván, kiszolgáltatottak vagyunk, eladtak bennünket az idegeneknek. Egyetemi oktatóként egyre ijesztőbb példákkal szembesülök, olyan mértékű EU-ellenességgel, amire nincsen épeszű magyarázat!

Akár végkövetkeztetésként is mondhatnám, hogy mindaddig, amíg nem vesszük tudomásul a tényeket, s mindig és kizárólag külső okokkal, és csak mások, nem pedig a mi, kollektíven elkövetett, azaz saját hibáinkkal akarjuk megmagyarázni a mai magyar mezőgazdaság gondjait és gyenge teljesítményét, nem remélhetünk sem helyes diagnózist, sem előrevivő megoldást. Előadásom nagyon szerény célként néhány helytelen, különösen elterjedt téves nézet bírálatára vállalkozik, s arra, hogy a realitások, a szükséges szerepváltás keretein belül keressük a meglehetősen lépéseket.

Tanulmányom a következő főbb kérdésekre keresi, és próbálja megadni a választ, sok fontos dolgot (pl. a foglalkoztatást, a szakképzést, a vállalatok pénzgazdálkodásának taglalását is) mellőzve:

- Miként változott az elmúlt évtizedekben a magyar mezőgazdaság és az ország gazdasági teljesítménye?

- Mik voltak ennek – a jelentős eltérésnek – az okai és következményei?
- Mit hozott az EU-csatlakozás a termelési struktúrában és az agrár-külkereskedelemben?
- Van-e esélyünk a mai üzemi szerkezettel és műszaki fejlesztési koncepciókkal javítani a versenyképességet?

A mezőgazdaság teljesítményének alakulása

A rendszerváltáskor – a volt szocialista országok közül a legjobb starthelyzetből induló – magyar agrárgazdaság esélyeit rövid idő, szinte 2-3 év alatt eljátszotta a hazai agrárpolitika, illetve annak irányítói. Az éleződő nemzetközi piaci versenyben való helytállás segítése helyett, másodlagos kérdésekkel, mint a kárpótlás, az „új földosztás” és a szövetkezetek átalakítása voltak elfoglalva a döntési helyzetbe került pártok, szinte kísértetiesen azonos buzgalommal, mint ami 1945-re, illetve 1960-ra volt jellemző. A tulajdon ügyének minden más elé helyezése máig sem begyógyult sebeket ejtett a magyar mezőgazdaságon. A következményt jól jelzi az 1. ábra.

1. ábra¹

A magyar mezőgazdaság bruttó termelése egyre jobban leszakad a világtrendtől! (1990 = 100%)

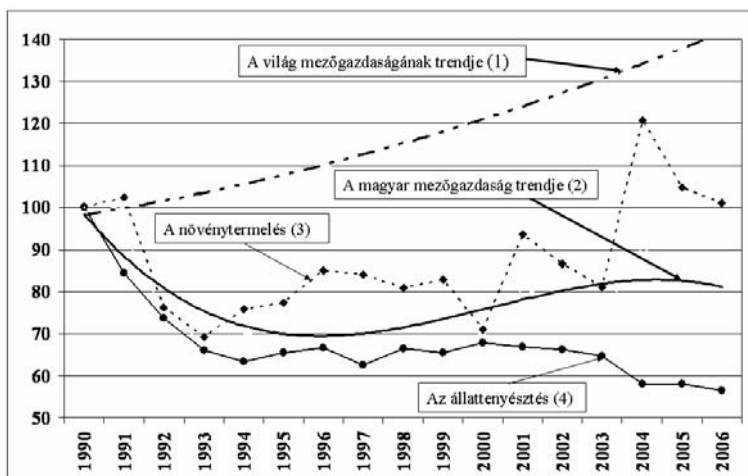

Figure 1: The gross production of the Hungarian agriculture more and more lags behind the trend of the World! (1990 = 100%)

The trend of the agriculture of the World(1), The trend of the Hungarian agriculture(2), Cultivation of plants(3), Animal husbandry(4)

¹ Az ábrák forrása – külön hivatkozás nélkül - minden esetben a KSH Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005 és a Magyar Statisztikai Évkönyv 2005. amit a KSH internetes honlapjának friss adatközlésével egészítettem ki. (The sources of the diagrams are (without separate references) the Agricultural statistical Yearbook 2005 and the Hungarian Statistical Yearbook 2005 of the KSH (Hungarian Central Statistical Office) completed with the newest dates of the website of the KSH.)

2. ábra

A bruttó hazai termék (GDP) növekedése a magyar népgazdaságban és a mezőgazdaságban (1990 = 100%)

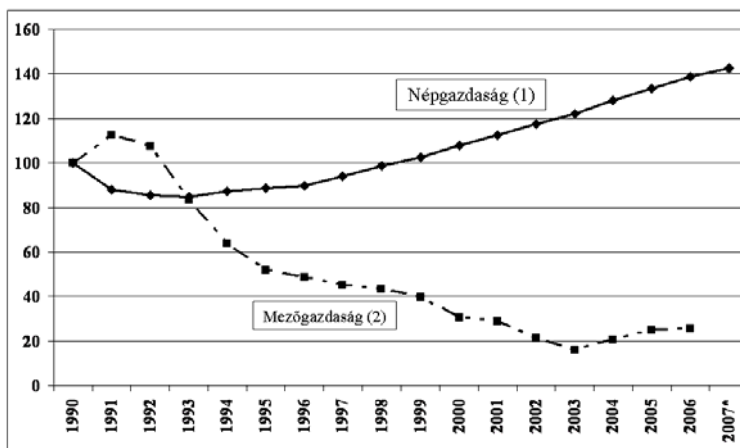

Figure 2: The increase of the GDP in the Hungarian national economy and agriculture (1990 = 100%)

National economy(1), Agriculture(2)

A magyar gazdaság viszont – a mezőgazdaságtól eltérően – egész hamar túljutott a visszaesésen, s ha némi ügyel-bajjal is, de 1994 után, máig tartó növekedésbe kezdett (2. ábra)! „Szépséghibája” azonban ennek is van. Az évenkénti növekedési ütem 2 és 6% között váltakozik (ez természetesen nem is látszik az ábrán), de ami ennél sokkalta inkább meggondolásra kényszerít bennünket az az, hogy a növekedést eddig lényegében „el is fogyasztotta” a lakosság, a beruházásokat, a fejlődés alapját pedig rendre külső források finanszírozzák (3. ábra). A magyar gazdasági növekedés – az összehasonlításhoz jó alapot adó, és vásárlóerő-paritáson mért – GDP-mutatója 1990 és 2005 között 213% volt. Ezzel 21 országot előzünk meg a 27 EU-tag közül!

A 4. ábra jól mutatja, hogy a sokat bírált Bokros-csomag rendbe rakta ugyan az adósság ügyét, de a trend 1998-tól megfordult, és előbb lassú, majd gyors ütemben nőtt az adósság. Mindemellert az is látható még, hogy a GDP-hez mért adósság újra a korábbi, az 1990-es évek elejének szintjére kúszott föl, bár a kivétel növekedése és a közvetlen külföldi befektetések eddig még tartják a lépést az adóssággal.

Ha a mezőgazdaság rendszerváltás utáni kudarcának, s a nemzetgazdaság egészének alapvetően pozitív változásaitól való lemaradás okait keressük, akkor a már említettek (a tulajdon ügyének fetiszizálása) mellett azt kell hangsúlyozni, hogy a döntést hozó erőknek semmilyen ismeretük nem volt (néha ma sincs!) a mezőgazdaságban – ezen belül is a számunkra meghatározó Unióban – zajló gazdasági folyamatokról. Az ideológiai indítékok mellett ebből is fakadt a nagyüzem-ellenesség és a vállalati szerkezet (tragikomikus módon éppen az EU-val indokolt) „törpítésése”, valamint az is, hogy a külső tőke bevonása helyett, annak kiüldözése vált az agrárirányítás alapvető céljává. A mezőgazdaságban nem volt igazi privatizáció, nem volt valódi

tulajdonosváltás, hiszen mindössze a kollektív magántulajdon került – hatalmas vagyonszétválással és egy fikarcnyi tőke vonzása nélkül – az amúgy is tulajdonosok között újrafelosztásra. Tőkebevonás helyett pedig látványos tőke kivonásra, a vagyon valódi elherdálására került sor. Ezek, s az ehhez hasonló hibák és mulasztások a gazdaság többi szektorát – általában – nem jellemzik, s mezőgazdasággal szembeni előnyük is ebből ered!

Külön elemzést érdemel az a fájdalmas szerepcsökkenés, illetve szerkezetváltás, amely a mezőgazdasági termelésben az állattenyésztés rovására megy végbe. Egyre gyakrabban hallható az a nagyon is hibás vélekedés, illetve egyre inkább megcsontosodó állásfoglalás, amely nem az öröklött rossz hatékonyság, hanem főként az EU-csatlakozás számlájára írja ezt a nemkívánatos változást! A tényekkel való bátor szembenézés itt is hiányzik, ezért lássuk röviden ezeket!

Az állattenyésztés bővülése már a rendszerváltást megelőző években is fokozatosan lemaradt a növénytermelésé mögött, arányvesztése tehát nem újdonság. Ezt követően, az 1990-es évek elejétől viszont, az állattenyésztés kibocsátásának volumene is folyamatosan apad, s kerekre fele akkora csak, mint amekkora 1990-ben volt. Az állattenyésztési ágazatok válsága tehát nem új keletű, s annak okai sem azok, így a megoldásban is hosszabb időszak hiányosságaihoz kell visszanyúlnunk, ha tartós sikerre törekszünk. Tehát nem a 2004. évi csatlakozás az ok, s ezért nem is e körül található a megoldás. Az azonban tény, hogy a még nyitottabb piac (mert ne feledjük, már 2004 előtt is az volt!) kiélezte, és még inkább napvilágra hozta versenyképességünk gyenge pontjait. Ráadásul az EU közvetlenül alig támogatja az állattenyésztési ágazatokat.

3. ábra

A GDP termelése, a háztartások fogyasztása és a bruttó felhalmozás a magyar népgazdaságban, 1980 és 2006 között (1980-1989 = 100%)

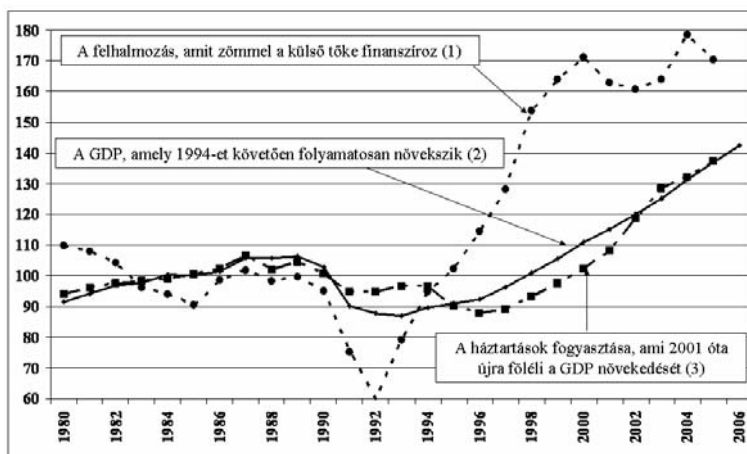

Figure 3: GDP production, household consumption and the gross accumulation between 1980 and 2006 (1980-1989 = 100%)

Accumulation financed mostly by external capital(1), GDP, increasing permanently after 1994(2), Household consumption, using up the increase of the GDP since 2001 again(3)

4. ábra²

Az 1998 utáni adósságnövekedést 2003-ig a külföldi befektetések, az export és a GDP jól ellensúlyozta, de a fölgyorsult eladósodást már nem!

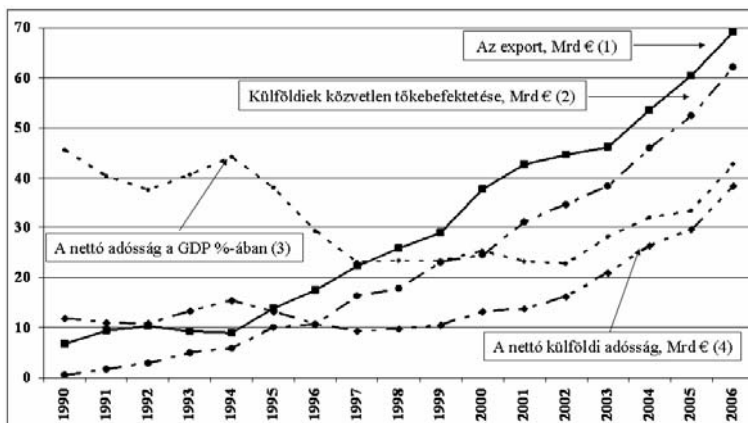

Figure 4: The increase of the debt after 1998 was compensated by foreign investments, the increase of GDP and the export until 2003, but after that, the accelerated indebtedness was no longer compensated!

The export (Mrd €)(1), Foreign direct capital investments (Mrd €)(2), The net debt in the % of the GDP(3), The net foreign debt (Mrd €)(4)

A versenyképesség „gyenge pontjai” közül az első helyen a rossz takarmányhasznosulás áll, amit még tovább ront az állategészségügyi helyzet, a sok elhullás, és élez ki a növekvő takarmányár. A mára már teljesen összezsugorodott kisüzemi állattartáson belül szinte megszűnt az árutermelés, aminek helyét nem vették át a korszerű és termelékeny nagyüzemek, mert ilyenek nem igen maradtak, s még kevésbé létesültek. Ezért – véleményem szerint – az a hirdetett cél, hogy „a növénytermelés és az állattenyésztés között megbomlott egyensúlyt helyre kell állítani”, túlságosan is leegyszerűsítő, s ezért alapvetően téves. Téves azért, mert valamiféle ideális egyensúly – kortól és piaci viszonyoktól függetlenül – eleve nem létezik, és valójában korábban sem volt ideális egyensúly. De főként azért nem reális, mert a feladatot nem a másik ágazathoz történő igazodás, „az arányosítás” diktálja, hanem egészen más okok. Ilyen a talajok elégtelen tápanyagellátása, a növénytermelés kínálta kapacitások kihasználatlansága, az állattenyésztés termékei iránti kereslet, stb. diktálja. És ezekhez egy szigorú kritérium csatlakozik még, s ez pedig a hatékonysági követelmény.

Ezért elengedhetetlennek tartok egy olyan agrárpolitikai fordulatot, amelynek nyomán a jövőben támogatást csak versenyképes gazdasági méretű termelő, illetve közösség vehessen igénybe, és csak jövedelmező (azzá váló) termék kaphasson ösztönzést.³ Tovább nőnek gondjaink, ha nem merjük meghozni azt a döntést, amely

² Forrás (Source): MNB, (The Central Bank of Hungary)

http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbh_u_statistikai_idosorok, 2007-09-18.

³ Kivétel a hátrányos helyzetű régiók termelése, amelyet külön kasszából kell segíteni.

szerint a támogatások egyik feltétele az együttműködés legyen. Sose szűnik meg az osztogatás és pénz pazarlás, ha a fejlesztési célú támogatásokat a gyengék és lemaradottak, és nem az erősek, vagy erőssé válók kapják. A segélyeket pedig szociális és környezetvédő célokra kell használni.

Az agrárszektor külgazdasági kapcsolatai

Miközben a magyar külgazdasági kapcsolatok rohamléptekben növekednek, az agrárgazdaság korábbi – a szaldó szempontjából egyenesen kiemelkedően fontos szerepét – szinte teljesen elveszítve, lényegében megrekedt az 1990-es évtized első felének, sőt, az azt megelőző évtizedeknek a színvonalán. Az 5. ábra jól jelzi ezt, s egy másik, ezúttal igen öröndetes fejleményt is: az ország áruforgalmának tartósan deficités jellege napjainkra eltűnően van, a „megszokott” 3-4 milliárd eurós hiány 2007-ben – 450 millió € alá szorult.

5. ábra

Magyarország teljes és agrár-áru kivitele és behozatala 1990 és 2007 I. félévé között,
(milliárd €)

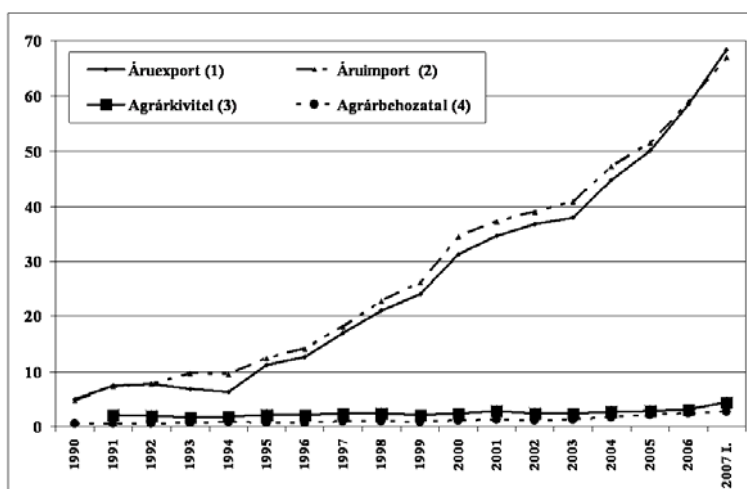

Figure 5: The overall and agricultural export and import volume in Hungary between 1990 and the first half of the year 2007 (Mrd €)

The export(1), The import(2), The export of agricultural products(3), The import of agricultural products(4)

Ugyanakkor észre kell venni azt is, hogy 2006-ban és 2007 első felében az agrárkivitel értéke is erősen megnövekedett, köszönhetően az intervenciós gabona kiszállításának. Várható azonban, hogy az ideai szárazság miatt ennek a folyamatnak vége szakad, s a 6. ábra 2007-re vonatkozó mechanikusan számított előrejelzése sem teljesül.

Itt kell szót ejteni annak a szakmai körökben is elterjedt hiedelemnek a megalapozatlanságáról, amely szerint - szinte óramű pontossággal egybeesően - az EU-ba való belépés miatt lódult volna meg az agrárimport (7. ábra). Szó sincs erről. Ennek

egy és szinte kizárólagos oka a 2003. évi katasztrofális termés volt, amelyhez hasonlóra, ha kisebb mértékben is, de a 2007. és a 2008. év fordulóján, újólag föl kell készülnünk!

6. ábra

A magyar agrár-külkereskedelem alakulása 1990 és 2007 I. féléve között (millió €)

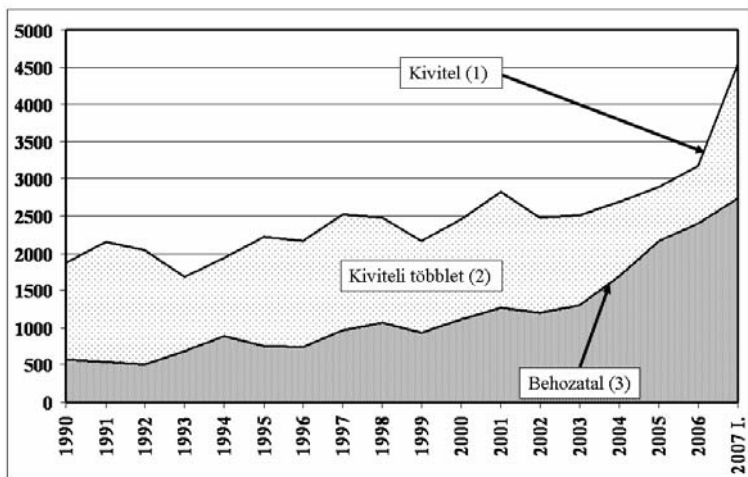

Figure 6: The external trade of the agriculture between 1990 and the first half of the year 2007 (Billion €)

Export(1), Export surplus(2), Import(3)

Az importtal való riogatózás egyébként mára már teljesen beépült a politikai közbeszédbe, sőt parlamenti javaslatoknak is témája lett.⁴ Minden követendő példa és sikeres gyakorlat szerint, az élelmiszer-importtal való populista és értelmetlen küzdelem helyett, az exporttal kellene foglalkoznia - és annak versenyképességével - a termelőnek és a kormánynak egyaránt! Igaz, ez talán kevésbé látványos, viszont ténylegesen eredményt hozó feladat lenne. Egyszerű rápillantással is megállapíthatjuk a statisztikai adatok alapján, hogy a nagy és sikeres élelmiszer-exportőr országok egyúttal a nagy importőrök is. Kiviszik az eladásra érdemes és hozzák az olcsóbban megvehető árut! A lényeg a szaldó gazdaságos növelése!

Az importtermékek minősége fölötti örökösnek viszont semmi köze a külkereskedelmi politikához! A hatóságoknak - ahogyan a magyar eredetű élelmiszerek minőségét - az importból származóét is ellenőriznie kell, kitiltva a piacról mindent, ami nem odavaló! De kettős mérce nincsen! Sem jogilag, sem technikailag nem követhető a megkülönböztetés.

⁴ Az persze tragikus, hogy a magyar parlament Mezőgazdasági Bizottságának elnöke javaslatot tesz az EU-ból való élelmiszer-behozatal korlátozására, elárulva ezzel, hogy elemi ismerete sincs a csatlakozási szerződésről, s arról az „alkotmányos” alapelvről, a „négy szabadság” egyikéről, amely az áruk szabad áramlásáról szól. Ráadásul a mi, exportorientált mezőgazdaságunk javára!

7. ábra⁵

Tévedés, hogy az EU-hoz való csatlakozás miatt „robbant” volna a magyar agrárimport! (az előző év azonos hónapja = 100%)

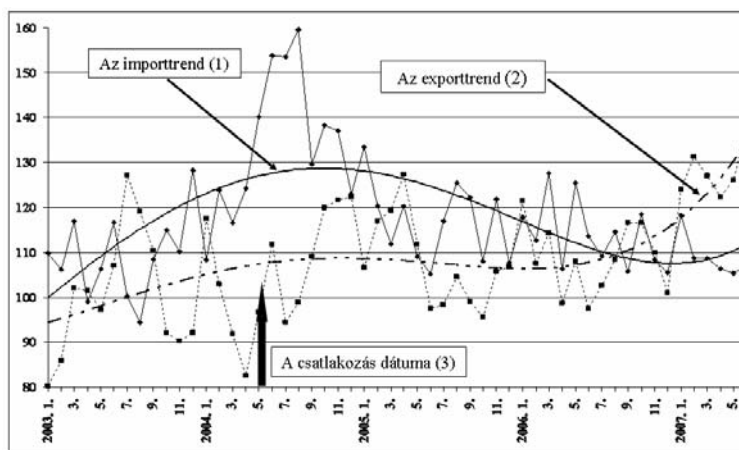

Figure 1: It was erroneous to claim that the accession to the EU was the reason why the permanently increasing Hungarian agricultural import “exploded” (the same month of the previous year = 100%)

Trend of the import(1), Trend of the export(2), The date of the accession(3)

Az agráröllőről

A rendszerváltást közvetlenül követő évek drámai módon megváltoztatták a mezőgazdaság kibocsátási és ráfordítási árai között lévő arányt, az úgynevezett agráröllőt. Olyannyira, hogy a hirtelen megromlott arányt azóta sem sikerült helyreállítani, s lényegében ma mintegy 20%-kal magasabb árszínvonalon vesznek, mint amennyin értékesítenek a mezőgazdasági termelők (8. ábra).

Az agráröllő nyílása hosszú évtizedek óta tart, s nem csak a magyar, hanem szinte kivétel nélkül, minden ország termelőinek sorsát nehezíti ez az asszimetria. A különbség viszont az, hogy a fejlett gazdaságú országok mezőgazdasági termelésének hatékonysága rendre javul, s ezzel többnyire képesek is ellensúlyozni a termelői jövedelmek árdiszparitásból fakadó csökkenését. Egyrészt azzal, hogy csökken a termelésben résztvevő munkaerő létszáma, másrészt pedig növekednek a hozamok, javul a ráfordítások hasznosulása (pl. azonos súlygyarapodáshoz kevesebb takarmány kell, a nagyobb termelési méretekkel csökken az egységnyi termékre felhasznált eszköz, energia stb.). A mi mezőgazdaságunk jelentős hányada éppen ellenkező irányban változott, tehát nem csodálkozhatunk, hogy ez az öllő kegyetlen élességgel nyirbálta meg – főként a kisebb méretű – gazdaságok jövedelmét. (Az ábrán feltüntettem Németország legutóbbi évekre vonatkozó adatait is. Jól látszik, hogy 1990-hez képest ott nem 20, hanem majdnem 30%-ra nyílt ki az öllő.)

⁵ Forrás (Source): KSH (Hungarian Central Statistical Office)

http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37.602418&_dad=portal&_schema=PORTAL,
2007. szeptember 18.

8. ábra⁶

A magyar és a német agráröllő egybevetése azt mutatja, hogy ez nem magyar sajátosság! Németországban még jobban kinyílt. (%)

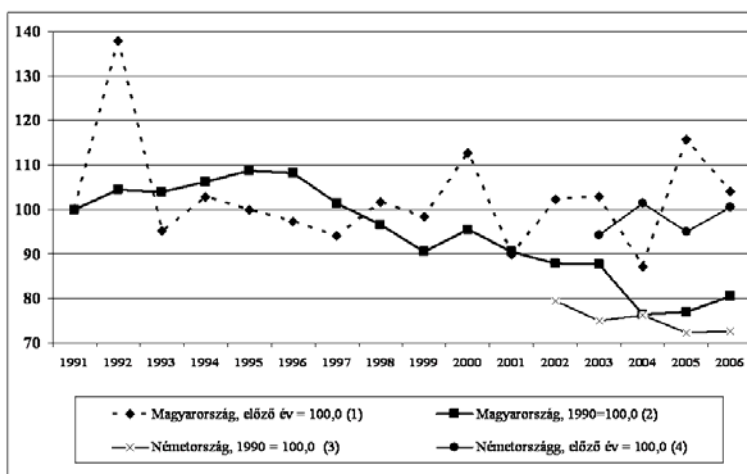

Figure 8: Comparing the Hungarian and the German agricultural scissors seem to be pointing at the fact, that it isn't a Hungarian feature. The opening of these in Germany was bigger than by us. (%)

Hungary, the previous year=100,0(1), Hungary, 1990=100,0(2), Germany, 1990=100,0(3), Germany, the previous year=100,0(4)

Noha ma is sokszor kerül szóba az agráröllő kérdése, valójában ennek a mutatószámnak a kifejező ereje – az EU-ba lépést követően – igen erősen csökkent. Ez a mutatószám ugyanis teljesen figyelmen kívül hagyja a folyó termelési támogatásokat, amelyek a bevételekből – erősen függően a gazdaság termelési szerkezetétől – akár 20-30%-ot is elérhetnek. Érdeemes ezért más mutatószámokat is megnézni ahhoz, hogy érdemi véleményt mondhassunk a termelői jövedelmeket befolyásoló tényezőkről!

A mezőgazdaság műszaki fejlesztése

Az agráröllő nyílását a műszaki haladással lehet, illetve lehetne ellensúlyozni. Adataink szerint azonban itt nagyon egyenetlen képet és sok hiányosságot találunk. Az elmúlt évek során a fejlesztésre szánt pénzek zömét a termelők gépvásárlásra, és azon belül is elsősorban traktorok beszerzésére költötték. Igaz, ennek a torz felfogásnak a gépekre adott, s lényegében bárki által igénybe is vehetett, nagyarányú kedvezmények adták meg a hátszelet (9. ábra).

Ma – túlzás nélkül mondhatjuk – hogy számos egyéni gazdaságot ejtett csapdába ez a kormányzati „jóindulat”, hiszen aligha képzelhető el, hogy ez a fiatal és hitellel terhelt

⁶ A német adatok forrása (*The source of german data*): Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland 2006. Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster-Hiltrup.

géppark, akár csak megközelítő mértékben is hasznosítható lenne. Jellemző, hogy a 100 lóerőnél nagyobb (5 év alatt több mint megduplázott!) traktorok 30 ezres számával szemben, a 100 hektárnál nagyobb gazdaságok száma még a 4 ezret sem éri el! Az elégtelen kihasználtság következtében a gépi munkák önköltsége többszörösére nő, s az elégtelen parcellaméret is két-háromszorosára emelik az 1 ha-ra jutó művelési költségeket. Nem csoda, hogy az ilyen eszközök beszerzésére felvett hitelek egyre több termelőt lehetetlenítenek el, akik aztán másra hárítják felelőtlen döntéseik következményeit.

9. ábra⁷

Az egyéni és a társas gazdaságok traktorállománya 2000-ben és 2005-ben (db)

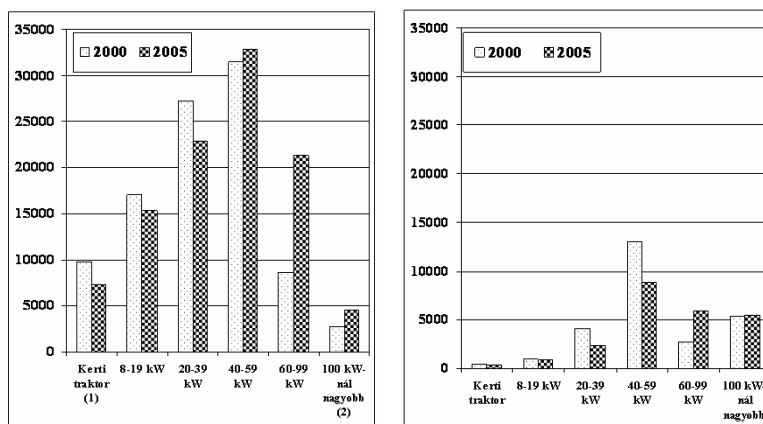

Figure 1: The number of the tractors in the individual farms and in the collective farms, 2000 and 2005 (pcs)

Tractor used in garden (1), Stronger than 100 kW(2)

A hirdetett célok és a valóságos gyakorlat között feszülő ellentét egyik legjellemzőbb példája az öntözéses termelés radikális visszaszorulása. Miközben ugyanis egyre többet hallunk – joggal, vagy sem – a klímaváltozásról és az elsivatagosodás veszélyéről, az öntözött terület az öntözhetőnek csak kisebbik hányadát teszi ki, de mindkettő radikálisan és folyamatosan csökkent az utóbbi másfél évtized alatt (186 ezerről 75 ezer ha-ra 1990 és 2005 között)!⁸ A Duna, mint a legnagyobb vízkészletű folyónk, az állítólagos környezetvédelmi akciók nyomán, lényegében ma is teljesen kihasználatlan, s rövidesen sem hajózni nem lehet majd rajta, sem öntözni nem lehet majd belőle, a meghiusított duzzasztók hiánya miatt.

Nagyon rosszul állunk a talajok tápanyagellátásával is. Szervestrágya a gazdasági szervezeteknél a terület 6%-ára, az egyéni gazdaságoknál a terület 9%-ára jut, de utóbbiaknál hektáronként csak fele akkora mennyiségben. A tényleges tápanyag-pótlás a

⁷ Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2005 (Gazdaságszerkezeti összeírás) KSH Budapest, 2006.

⁸ Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2005, és Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005. KSH, Budapest, 2006.

műtrágyázásra szorítkozik. A gazdasági szervezetek területük 72%-át, az egyéni gazdaságok kereken 50%-át műtrágyázzák. Az összes tápanyag-utánpótlás - a becslésekkel ellentétben – a gazdasági szervezeteknél majdnem 50%-kal több, mint az egyéni gazdaságoknál, de mindkét termelő csoportnál a talajok kizsárolásáról kell beszélnünk. Ez, és az öntözés hiánya, valamint a korszerűtlen agrotechnika felelős a leginkább azért, hogy a hozamok szintje jóval elmaradnak a 20 év előttről, s ami ennél is nagyobb különbség, a korábbi évtizedek termésbiztonsága mögött.

A magyar mezőgazdaság üzemi-vállalati struktúrája

Miközben az egész világon erősödik a koncentráció, az Európai Unióban az átlagterület növekedésével egyidejűleg gyorsan csökken az árutermelő, főfoglalkozású üzemek száma, nálunk még mindig vitatják a nagyméretű gazdaságok gazdasági előnyeit, sőt néhányan még azok létjogosultságát is! A legnagyobb és a leghatékonyabb agrártermelésű tagállamokban 1990 és 2003 között 50-60%-kal nőtt a gazdaságok átlagterülete, de a legelmaradottabb mediterrán térségekben is 20-30%-os volt a változás. Amit az átlagok nem mutatnak, valójában ennél is fontosabb. Ugyanis egyre inkább elválik egymástól a mellékfoglalkozású kisárutermelő, és az áru-előállító, a piacra orientált gazdaságok csoportja. Ez a folyamat nálunk is megfigyelhető, ráadásul igen felgyorsult az egyéni gazdaságnak minősített megszünése (10. ábra).

10. ábra

Az egyéni gazdaságnak minősített termelők száma nálunk is folyamatosan csökken, de még mindig kirívóan nagy. Többségük valójában nem is üzem, a mezőgazdaság a háztartás tartozéka! (1000 db)

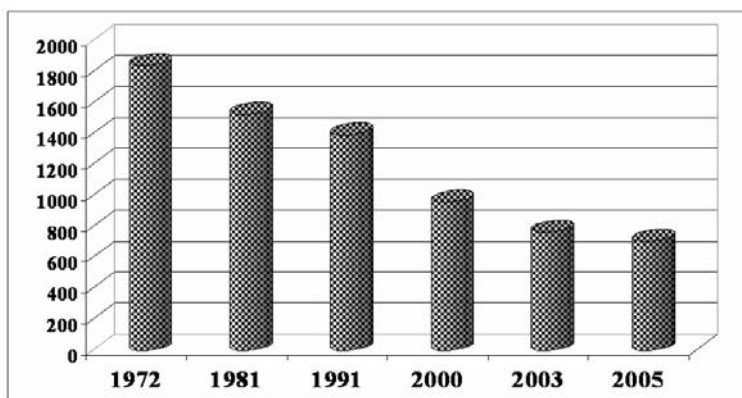

Figure 10: The number of the farmers having individual farms decreases permanently, but it's still very high. Most of them are actually not a real farm; the agriculture is the part of the household. (1000 pcs)

A magyar statisztikai gyakorlat „egyéni gazdaságnak” nevezi pl. mindazokat a háztartásokat, amelyeknek 1500 m²-nél nagyobb mezőgazdasági területe, vagy 1 db sertése van. Ez a megnevezés aztán folyamatosan félreértésekre vezet, és módot ad számos képtelen következtetésre is, mert a legtöbben nem veszik maguknak a fáradságot, hogy a fogalom tartalmának is utána nézzenek. Így aztán bátran lehet

„háromnegyed millió magyar parasztról” beszélni, holott a 700 ezer egységből 500 ezer már csak önellátásra termelő család, amelyeknek piacgazdasági kapcsolatuk nincs is! Zömük – ráadásul – valahol főfoglalkozásban dolgozik, vagy saját jogon, „főfoglalkozású nyugdíjas”.

Sokkal fontosabb azonban a többi, mintegy 200 ezer család jövője. Azoké, amelyek közül – elégtelen termelési mérete miatt – mintegy 150 ezer a közeljövőben fokozatosan átsorolódik az önellátók közé! A gazdasági törvények kegyetlenül érvényesülnek e kistermelői körben is, és ha 5 hektár valaha elég volt egy család szűkös megélhetéséhez, ma már 25-30 hektárra és 20-30 milliós eszközvagyonra lenne ehhez szükség.

Valójában tehát összesen mintegy 50 ezer egyéni gazdaságnak ma még lenne esélye a gazdasági versenyképességre, de kizárólag csak akkor, ha szoros szövetkezési-együttműködési kötelékbe lép a többiekkel! Napjainkban a teljesen szabad versenyen alapuló, spontán koncentráció megy végbe. Emiatt – túl az egyéni tragédiákon és egzisztenciavesztésen – folyamatos tőkevesztéssel kell számolnunk, ráadásul a megmaradók nem lesznek képesek sem a tömeges és egyöntetű áruk termelésére, sem az olyan értékesítési módok és csatornák igénybevételére, amelyek az együttes piaci fellépést igénylik.

Megerősítik a leírtakat a jelenlegi – átlagosan 20-30 ha-ral rendelkező – egyéni gazdaságok költség- és jövedelemvizsgálatai, amelyek szerint az egyéni termelők nagyrészt veszteségesen működnek! Erről szól az 1. táblázat is.

1. táblázat

Az egyéni és a társas mezőgazdasági üzemek összehasonlító mutatói Magyarországon, 2005⁹

Mutatószám, 1000 Ft/ha (1)	Egyéni gazdaságok (2)	Társas vállalkozások (3)
A bruttó termelési érték (4)	248	459
Az értékesítés nettó árbevétele (5)	186	369
Ebből: a szántóföld (6)	88	113
az állattenyésztés (7)	55	142
a kertészet (8)	38	28
Az összes üzemi költség (9)	255	425
Az adózás előtti eredmény (10)	-11,4	21,3
A mérleg szerinti eredmény (11)	-34,4	13,5

Table 1: The comparative indicators of the individual and collective farms in Hungary, 2005

Indicator, 1000 HUF/ha(1), Individual farms(2), Collective farms(3), Gross output(4), Net income from the sale(5), From this: field(6), Animal husbandry(7), Horticulture(8), Total cost(9), Earnings before taxation(10), Retained earnings(11)

A táblázat adatai igen nagy, mondhatni megdöbbentő különbséget mutatnak. Olyat, amit a szakmai közvélemény sem ismer (egy része nem akar elismerni) igazán. Ennek több oka is van. Az egyik ideológiai, amivel nem foglalkozom, a másik pedig gazdaságelemzési, fogalmi. Az egyéni és a társas gazdaságok jövedelem-kimutatása ugyanis tartalmilag különbözik egymástól, mivel a saját munka bérigényét az egyéniek nem számolják el. Így az ő „jövedelmükben” – szemben a gazdasági szervezetekével,

⁹ A tesztüzemek 2005. évi gazdálkodásának eredményei. AKI Budapest, 2006.

ahol a személyi kiadások a költségek részét képezik – benne van a család teljes, ki nem mutatott keresete is. A fenti táblázat adatai viszont azzal számolnak – mint másutt is az EU tagországaiban, ahol ugyanezt a tesztüzemi megfigyelési és számítási rendszert alkalmazzák, mint amit az AKI is követ – az egyéni gazdaságokban végzett munka bérigényének figyelembe vételével, amit egységnyi munkaidőre azonosnak vesznek a mezőgazdasági óráberekkel.

Mindezek után érdemes és kikerülhetetlenül föl is kell tennünk a kérdést, hogy vajon milyen gazdasági következményekkel járna, ha az egyéni gazdaságok termelése és annak hatékonysága is felzárkózna a társas gazdaságok szintjére? Íme a válaszok:

1. A termelés volumene újra visszakapaszkodna a rendszerváltáskori szintre!
2. Az állattenyésztés mostani teljesítménye ebben az esetben is kisebb lenne az 1990. évinél, de nem 48, hanem „csak” 13%-kal.
3. A személyi költségek, vagyis a keresetek összege, s így az eltartóképesség nem lenne több, de a termelékenység 33%-kal javulna.
4. Az adózás előtti jövedelem és a jövedelmezőség országos mutatói lényegesen javulnának, s a mostaninak mintegy hatszorosára nőnének.

De meg is fordíthatjuk a számítást! Vagyis mi történne akkor, ha a nagyüzemek helyett is, a mai színvonalon termelő egyéni gazdaságok működnének?

1. A termelés volumene a jelenleginek 72%-ára, s a rendszerváltáskori szint 59%-ára esne vissza.
2. Az állattenyésztés volumene az 1990. évinek mindössze 33%-a lenne.
3. Az eltartóképesség lényegében nem változnék, bár 3%-kal az is kisebb lenne, a termelékenység viszont 27%-kal csökkenne.
4. Az összes jövedelemmutató veszteségbe fordulna.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Mezőgazdaságunk viszonylagos szerepcsökkenése normális, de abszolút visszaesése nem indokolható. Ez saját hibáink következménye, és a megoldás kulcsa – a versenyképesség javítása – is a mi zsebünkben van.

Mik a legfőbb teendőink? A számtalan feladat közül csak néhány, kifejezetten agrárpolitikai, szemléleti változás megemlítésére szorítkozom. Nem említek ezekkel egyenrangú, de reálisan csak velük együtt hatékonyságjavulást eredményező tennivalókat, amelyek elsősorban a technológiai fejlesztés körébe sorolandók.

- Az első – és egyben a legnehezebb feladat, mert ez lényegében a teljes szakma megegyezését feltételezi – a tények objektív feltárása, az előítéletek és az egymásnak feszülő ideológiák levetkőzése. Röviden: a szakszerűség!
- Az agrárstratégia és a szociális intézkedések világos megkülönböztetése.
- Az egyre terjedő és meddő EU-ellenesség helyett, az EU agrárpolitikájában rejlő lehetőségek minél ésszerűbb kiaknázása!
- A gazdaságszerkezet összefogással történő javítása, a tulajdoni, valamint a szervezet jogi formája alapon történő, hibás és eredménytelen megközelítés helyett.
- A méretgazdaságosságon alapuló támogatási és ösztönzési rendszer működtetése, a műszaki fejlesztés hatékonyságnövelő kritériumainak szigorú követése.
- A külső tőke bevonása a mezőgazdaság korszerűsítésébe!

Ma még – elismerem – igen távol áll a hazai felfogás néhány itt felsorolt követelmény elfogadásától. A közösség, az Unió, viszont ebbe az irányba halad. Ha nem akarunk végképp lemaradni, követnünk kell a példát!

IRODALOM

- Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Budapest – Pécs : Dialógus Campus Kiadó, 463 p.
- Csáki Cs. (1994): Merre tart Közép-Európa mezőgazdasága? In: Közgazdasági Szemle, 41. 7-8. p.
- Dorgai L, Kapronczai I, Kiss J, Udovecz G., Varga Gy. (Szerk.) (1999): Az agrárgazdaság és a vidék fejlesztésének főbb stratégiai kérdései az EU-csatlakozást megelőző időszakban. In: Európai Tükör – Műhelytanulmányok, 88. 92 p.
- Dorgai L, Kovács G, Stauder M, Tóth E, Varga Gy. (1999): Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében. In: Agrárgazdasági Tanulmányok, 8. 115 p.
- Estók J., Fehér Gy., Gunst P., Varga Zs. (2005): Agrárvilág Magyarországon 1848-2004. Budapest : Argumentum Kiadó - Magyar Mezőgazdasági Múzeum 400 p.
- Kapronczai I. (Szerk.) (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Budapest : Szaktudás Kiadó Ház, 147 p.
- Kiss J. (2002): A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgásteré. Budapest : Akadémiai Kiadó, 406 p.
- Tóth E., Varga Gy. (2000): A mezőgazdaság üzemi rendszere a hazai és az EU agrárpolitika tükrében. In: Statisztikai Szemle, 78. 4. 248-261. p.
- Varga G. (2006): Bevezetés. Az üzemi és vállalati struktúra és a termelés koncentrációja az EU-tagság tükrében. In: EU-tanulmányok VI., Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Piac és Profit Kiadó Kft : Budapest, 161-200 p.
- Varga G. (2006): Bevezetés. Az üzemi és vállalati struktúra és a termelés koncentrációja az EU-tagság tükrében. EU-tanulmányok VI., Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Piac és Profit Kiadó Kft : Budapest
- Varga, Gy. (2007): Die EU-Agrarpolitik - aus ungarischer Sicht. In: W. Schäfer, A. Graf Wass von Czege (Hrsg.): Das Gemeinsame Europa – viele Wege, kein Ziel? Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 265-274 p.
- Varga Gy. (2006): Magyarország agrárgazdasága és a jövő kihívásai. In: Vértés A., Viszt E. (szerk.): Tanulmányok Magyarország versenyképességéről. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015. Budapest : Új mandátum Könyvkiadó, 254-270 p.
- Varga Gy. (2006): Mezőgazdaságunk nemzetgazdasági szerepváltozásai. In: Estók J. (szerk.) 1956 és a magyar agrártársadalom, Budapest : Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 128-152 p.

Levelezési cím (*Corresponding author*):

Varga Gyula

Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Regionális és Vidékpolitika Tanszék

7401, Kaposvár, Pf. 16.

Kaposvár University, Faculty of Economic Sciences

Department of Regional and Rural Policy

H-7401, Kaposvár, POB 16.

Tel.: 36-82-505-900, Fax: 36-82-505-947

e-mail: varga.gyula@ke.hu